

Πώς απεικονίζεται το Άγιο Πνεύμα στην Ορθόδοξη Εικονογραφία; (Μαρία Τοτού, πρεσβυτέρα - αγιογράφος)

/ [Πεμπτουσία· Ορθοδοξία-Πολιτισμός-Επιστήμες](#)

“Η ΦΙΛΟΞΕΝΙΑ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ” –Αίθουσα Δεξιώσεων Ι.Ν. Αγίου Δημητρίου Βαρικού Φλώρινας, έργο πρεσβ. Μαρίας Τοτού, 2008

«Καί εἰς τό Πνεῦμα τό Ἅγιον, τό κύριον,
τό ζωοποιόν, τό ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον,
τό σύν Πατρί καί Υἱῷ συμπροσκυνούμενον
καί συνδοξαζόμενον, τό λαλήσαν διά τῶν προφητῶν».

«Τό Ἅγιον Πνεῦμα, τό τρίτο πρόσωπο τῆς Ἁγίας Τριάδος, εἰκονίζεται στήν ὀρθόδοξη εἰκονογραφία μόνο ὑποστατικῶς, δηλ. ὡς ἐκπορευόμενο ἀπό τόν Πατέρα ὅχι ὅμως οὐσιαστικῶς δηλ. μέ τά ἄλλα δύο πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος, τόν Πατέρα καί τόν Υἱό.» ¹

Οι κυριότερες ἀπό τις ἀπεικονίσεις αὐτές εἶναι:

- στήν Βάπτισή τοῦ Ἰησοῦ «ἐν εἶδει περιστερᾶς» (ὡς περιστερᾶ μέσα σε μιᾶ ἀκτίνα που κατεβαίνει στο κεφάλι τοῦ Ἰησοῦ)

“Ἡ Βάπτισις” - Ι.Ν. Αγίου Δημητρίου Ασπροκκλησιᾶς Καστοριάς, πρεσβ. Μαρίας Τοτού, 2012

- στον Ευαγγελισμό, ἐπίσης ὡς περιστερᾶ, σε φωτεινὴ ἀκτίνα που κατεβαίνει πρὸς τὴν Θεοτόκο ἀπὸ τὸν οὐρανὸ

“Ὁ Ευαγγελισμὸς τῆς Θεοτόκου” Παρεκκλήσι Ι.Ν. Αγίου Γεωργίου Νέας Ζούζουλης Καστοριάς, πρεσβ. Μαρίας Τοτού, 2009

- στήν Μεταμόρφωση, παριστάνεται ὡς «φωτεινὴ νεφέλη» ²

“Ἡ Μεταμόρφωσις”, Ι.Ν. Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, Λαχανόκηπους Καστοριάς, πρεσβ. Μαρίας Τοτού, 2015

- στήν Πεντηκοστή με τὴ μορφή πυρίνων γλωσσῶν

“Ἡ Πεκτηκοστή”, Ι.Ν. Αγίου Δημητρίου, Ασπροκκλησιᾶς, Καστοριάς, πρεσβ. Μαρίας Τοτού, 2011

- στήν Ετοιμασία τοῦ Θρόνου

“Ἡ Ετοιμασία τοῦ Θρόνου”- Μητρόπολη τοῦ Μυστρά (1270-1285)

- στην εικόνα των Αγίων Οικουμενικών Συνόδων.³

Σύγχρονη φορητή εικόνα

Η εικονογραφική σύνθεση που απεικονίζει τον Πατέρα ως γέροντα, τον Υίο ως νεαρό άνδρα και το Άγιο Πνεύμα ως περιστέρι, δεν αποτελεί ορθόδοξη απεικόνιση αλλά πρόκειται για δυτική επιρροή. Η εικόνα αυτήν άρχισε να κάνει έντονη την εμφάνιση της στην Ορθόδοξη Εκκλησία κυρίως κατά τους μεταβυζαντινούς χρόνους.⁴

Ο Ι. Βράνος χαρακτηρίζει αυτήν την εικόνα, «απαράδεκτη» με την επισήμανση ότι «Διδάσκει τον λαόν μας μια αλλόκοτη θεολογία, μάλλον δε αίρεση».⁵

Ο Διονύσιος εκ Φουρνά, που θεωρήθηκε ένας από τους σημαντικότερους θεωρητικούς της μεταβυζαντινής τέχνης και αντιτάχθηκε στις δυτικές επιρροές, στο βιβλίο του, *Ερμηνεία της ζωγραφικής Τέχνης*, δίνει οδηγίες για τις επιγραφές στην δυτικότροπη απεικόνιση της Αγίας Τριάδος.⁶ Ακόμα και ο Φώτης Κόντογλου, υπέρμαχος της βυζαντινής αγιογραφίας, έχει αγιογραφήσει την εικόνα της δυτικής Αγίας Τριάδος, χρησιμοποιώντας την βυζαντινή τεχνοτροπία.⁷

Φορητή εικόνα από τον Ι.Ναό Αγ.Αικατερίνης Κήπων Ζακύνθου

Η απεικόνιση αυτή, παρόλο που πολλές φορές γίνεται με την βυζαντινή τεχνοτροπία, δεν αποτελεί ορθή απεικόνιση του δόγματος της Τριαδικότητας καθώς δεν παρουσιάζει όλους τους δογματικούς όρους του.⁸ Η διαφορά ηλικίας καταργεί το ομόχρονο, το συνάναρχο και το συναΐδιο και μας παραπέμπει στον Αρειανισμό. Το ομόδοξο και ισότιμο επίσης καταργείται, καθώς άλλη δόξα έχει ο γέρων Πατήρ, άλλη ο νεαρός Χριστός και άλλη το πτηνό που συμβολίζει το Άγιο Πνεύμα αλλά και ως προς την ουσία καταργείται το ομοούσιον καθώς άλλη είναι η ανθρώπινη ουσία και άλλη του πτηνού ως περισσότερά. Όπως σημειώνει και ο Απ. Παύλος «οὐ πᾶσα σὰρξ ἡ αὐτὴ σὰρξ, ἀλλὰ ἄλλη μὲν ἀνθρώπων, ἄλλη δὲ σὰρξ κτηνῶν, ἄλλη δὲ ἰχθύων, ἄλλη δὲ πετεινῶν» (Α΄Κορινθ. ΙΕ΄, 39).

Ο εικονογραφικός αυτός τύπος βασίζεται στην δυτική εικόνα που απεικονίζει την διδασκαλία της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας του Filioque.⁹

Χαρακτηριστική απεικόνιση του “Filioque”, Τμήμα εικόνας, Μουσείο Λούβρου, 15^{ος} αι.

Η γέννηση και η ανάπτυξη του Filioque υπήρξε μία από τις βασικότερες αιτίες του σχίσματος μεταξύ της Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας και έχει ως βάση τη σύγχυση Θεολογίας και Οικονομίας, συγχέοντας την αΐδια εκπόρευση του Αγίου

Πνεύματος και την οικονομική αποστολή του στον κόσμο. (βλ. Μαρτζέλου Γεωργίου, Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου Με θέμα Το Άγιο Πνεύμα, 11-14 Νοεμβρίου 1991) , *Οι Απαρχές και οι προϋποθέσεις του Filioque...*, Ιερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 383—406 και Αρχιμ. Ευθυμίου Ελευθεριάδου, , Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου Με θέμα Το Άγιο Πνεύμα, 11-14 Νοεμβρίου 1991), *Η Περί του Αγίου Πνεύματος Διδασκαλία του Αγ. Κυρίλλου Κατηχητού και Επισκόπου Ιεροσολύμων*, σελ. 185-187)

Ο δυτικός εικονογραφικός τύπος της Αγίας Τριάδος που βασίζεται στο Filioque απαντάται με ποικίλες παραλλαγές σε όλη την Ελλάδα: ενδεικτικά θα αναφερθούμε σε δύο χαρακτηριστικές περιπτώσεις:

Α) στην εικόνα τέμπλου του δεξιού κλίτους μεταβυζαντινής περιόδου στην Παντάνασσα της Νάξου, όπου απεικονίζονται με βυζαντινή τεχνοτροπία ο Πατέρας με την μορφή του Υιού σε μεγαλύτερη ηλικία, ο Υιός και το άγιο Πνεύμα ως περιστερά.

(πηγή φωτογραφίας από το βιβλίο Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου Με θέμα Το Άγιον Πνεύμα, Ιερά Μητρόπολις Θεσσαλονίκης, 1992)

Β) Και σε τοιχογραφία του εσωνάρθηκα του ναού της Παναγίας Κουμπελίδικης¹⁰ στην Καστοριά, όπου απεικονίζεται ο Πατέρας ως Παλαιός των Ημερών έχοντας στην αγκαλιά του τον Υιό που με τη σειρά Του κρατάει σε μετάλλιο το Άγιο Πνεύμα με τη μορφή περιστεριού.¹¹

Τοιχογραφία από την εγκάρσια καμάρα του εσωνάρθηκα στην Παναγία Κουμπελιδική της Καστορίας, 13^{ος} αι.

Βέβαια με την διάδοση της δυτικότροπης εικόνας της Αγίας Τριάδος, πολύ συχνά μπορεί να την συναντήσουμε σε κάποιον ναό και σύμφωνα με την άποψη του Ι. Βράννου, ας μη διστάσουμε να την ασπαστούμε, αλλά να έχουμε στο μυαλό μας ότι ασπαζόμαστε τρεις χωριστές εικόνες.¹²

Ο Κόντογλου παρόλο που αγιογράφησε την δυτικότροπη εικόνα της Αγίας Τριάδος (εικόνα τέμπλου στο καθολικό της μονής του Αγίου Διονυσίου του έν Όλύμπω στην Πιερία),¹³ στο βιβλίο του «Έκφρασις» προτείνει ως βυζαντινό εικονογραφικό τύπο της Αγίας Τριάδος την παράσταση της «Φιλοξενίας του Αβραάμ». Πηγή της οποίας αποτελεί η Παλαιά Διαθήκη, Γένεσις (ιη΄, 1).¹⁴

Η «Φιλοξενία του Αβραάμ» αποτελεί τον μόνο εικονογραφικό τύπο που απεικονίζει συμβολικά την Αγία Τριάδα στην ορθόδοξη εικονογράφηση.¹⁵ Παρουσιάζει όλους τους όρους του δόγματος της Τριαδικότητας: το ομοούσιον, το ομόδοξον και το

ομόχρονον. Επίσης εμπεριέχει την αλληλοεμπεριχώρηση ή περιχώρηση. Απεικονίζει την Τριαδικότητα (τις τρεις υποστάσεις) της Ουσίας και τη Μοναδικότητα (το ενιαίο της Ουσίας) των τριών υποστάσεων. Επίσης στηρίζεται σε ιστορικό γεγονός όπως μαρτυρείται στην Αγία Γραφή. Έτσι στην παράσταση απεικονίζονται ο Αβραάμ και η Σάρρα, η σκηνή, η δρυς Μαμβρή και η τράπεζα με τα φαγητά και η εικόνα εκτός από συμβολική γίνεται και διδακτική, αληθινή.¹⁶ Οι τρεις Άγγελοι (ομοούσιον) εικονίζονται σαν τρεις νεαροί άνδρες της ίδιας ηλικίας (συνάνανρχον, ομόχρονον, συναΐδιον). Κρατούν και οι τρεις σκήπτρα, σημείο εξουσίας και συνήθως ευλογούν όλοι και όχι μόνο ο ένας (ισότιμον ή ομότιμον).

Η θέση της παράστασης αυτής στον εικονογραφικό κύκλο του ναού είναι στο εσωτερικό της κόγχης του Διακονικού. Στην ίδια θέση, αντί αυτής, μπορεί να αγιογραφηθεί η παράσταση των Τριών Παίδων ἐν τῇ καμινῷ¹⁷ την οποία προτείνει ο Ιωάννης Χατζηφώτης στην εισήγησή του στο ΙΒ΄ Θεολογικό Συνέδριο με θέμα το Άγιον Πνεύμα επίσης ως συμβολική παράσταση της Αγίας Τριάδος.¹⁸

(πηγή φωτογραφίας από το βιβλίο Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου Με θέμα Το Άγιον Πνεύμα, Ιερά Μητρόπολις Θεσσαλονίκης, 1992)

Η πατερική ερμηνεία της φιλοξενίας του Αβραάμ ως συμβολισμού της Αγίας Τριάδος ενέπνευσε πολλά τροπάρια της Εκκλησίας μας, όπως το τροπάριο της Κυριακής του Παραλύτου που παρουσιάζει τον συμβολισμό αυτόν: «Μέτοικος ὑπάρχων ὁ Ἀβραάμ, κατηξιώθη τυπικῶς ὑποδέξασθαι, ἐνικόν μὲν Κύριον ἐν τρισὶν ὑποστάσεσιν, ὑπερούσιον, ἀνδρικαῖς δέ μορφώσεσιν» (Κανὼν Μεσονυκτικοῦ, ᾠδὴ στ΄).

Εκ των παραπάνω εκτεθέντων συνάγεται το συμπέρασμα ότι η παράσταση «Η Φιλοξενία του Αβραάμ» αποτελεί την σωστή απεικόνιση της Αγίας Τριάδος και πηγή αυτής είναι η Παλαιά Διαθήκη.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η άποψη του Ι. Βράνου, που εκτός από την εικόνα της Φιλοξενίας του Αβραάμ, χρησιμοποιώντας ως πηγή την Καινή Διαθήκη, προτείνει την εικόνα του Χριστού ως άρτια εικόνα απεικόνισης της Αγίας Τριάδος, παραθέτοντας και το σχετικό χωρίον από το κατά Ιωάννη Ευαγγέλιον: «Κύριε, δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν.» (Ιω. Ιδ΄, 8) και η απάντηση του Κυρίου στο αίτημα του Φίλιππου «Τοσούτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ οὐκ ἔγνωκάς με, Φίλιππε; ὁ ἑώρακώς ἐμέ ἑώρακε τὸν πατέρα· καὶ πῶς σὺ λέγεις, δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα; (Ιω. ιδ΄, 9)».¹⁹

Στην άποψη αυτή του Ι. Βράνου προσωπικά διατηρούμε τις επιφυλάξεις μας καθ' όσον η εικόνα αυτή έχει ήδη τον συμβολικό χαρακτήρα, αυτόν της Ενσαρκώσεως

του Θεού Λόγου και δεν μας παρουσιάζει οπτικά τα τρία πρόσωπα της Αγίας Τριάδος.

1 Χατζηφώτη Ιωάννου Μ, *Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου Με Θέμα ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΠΝΕΥΜΑ, Το Άγιον Πνεύμα στη μεταβυζαντινή και τη λαϊκή τέχνη, (11-14 Νοεμβρίου 1991)*, Ιερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 630, πρβλ. Προβατάκη Θωμά: «Το Άγιον Πνεύμα εις την Ορθόδοξον ζωγραφικήν», Θεσσαλονίκη 1971

2 Χατζηφώτη Ιωάννου Μ, *ο.π.*, σελ. 631

3 Χατζηφώτη Ιωάννου Μ, *ο.π.*, σελ. 629-631

4 Χατζηφώτη Ιωάννου Μ, *ο.π.*, σελ. 629

5 Βράνου Ιωάννου-Χαριλάου, *Η Θεωρία Της Ζωγραφικής Τέχνης*, Εκδόσεις Πουρναρά 1992, Θεσσαλονίκη, σελ. 201, 210

6 Χατζηφώτη Ιωάννου Μ, *ο.π.*, σελ. 631, Βλ. Διονυσίου του εκ Φουρνά:Ερμηνεία της Ζωγραφικής Τέχνης, υπό Α.Παπαδοπούλου-Κεραμέως, εν Πετρουπόλει 1909, σσ.171-173

7 Χατζηφώτη Ιωάννου Μ, *ο.π.*, σελ. σελ. 632

8 Βράνου Ιωάννου-Χαριλάου, *ο.π.*, σελ. 197

9 Χατζηφώτη Ιωάννου Μ, *ο.π.*, σελ. 629

10 Πελεκανίδης Στυλιανός, Χατζηδάκης Μανόλης, *Βυζαντινή Τέχνη στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1992, σελ. 84-91

11 Χατζηφώτη Ιωάννου Μ, *ο.π.*, σελ. 633-634

12 Βράνου Ιωάννου-Χαριλάου, *ο.π.*, σελ. 210

13 Βλ. Ι.Μ. Χατζηφώτη: Δέντρο αγλαόκαρπο-Νέα Μελετήματα για τη ζωή και το έργο του Φώτη Κόντογλου, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1987, σελ. 110-111

14 Κόντογλου Φώτιος, *Εκφρασεις , Τόμος Α*, εκδόσεις Παπαδημητρίου, Αθήνα 2000, σελ. 147

¹⁵ Χατζηφώτη Ιωάννου Μ, *Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου Με Θέμα ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΠΝΕΥΜΑ*, ο.π., σελ. 630

¹⁶ Βράνου Ιωάννου-Χαριλάου ο.π., σελ. 197-199

¹⁷ Κόντογλου Φώτιος, *Εκφρασεις*, ο.π., σελ. 146-147

¹⁸ Χατζηφώτη Ιωάννου Μ, *Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου Με Θέμα ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΠΝΕΥΜΑ*, ο.π., σελ. 35

Πρεσβυτέρα Μαρία Τοτού

Αγιογράφος-Μέλος ΕΕΤΕ

Τεταρτοετής φοιτήτρια

Σχολής Καλών Τεχνών Φλώρινας

ΠΗΓΕΣ

ΑΓΙΑ ΓΡΑΦΗ:

1. ΠΑΛΑΙΑ
2. ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βράνου Ιωάννου-Χαριλάου, *Η Θεωρία Της Ζωγραφικής Τέχνης*, Εκδόσεις Πουρναρά 1992, Θεσσαλονίκη

Διονυσίου του εκ Φουρνά:Ερμηνεία της Ζωγραφικής Τέχνης, υπό Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, εν Πετρουπόλει 1909

Κόντογλου Φώτιος, *Εκφρασεις , Τόμος Α*, εκδόσεις Παπαδημητρίου, Αθήνα 2000

Μαρτζέλου Γεωργίου, *Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου Με θέμα Το Άγιο Πνεύμα*, (11-14 Νοεμβρίου 1991) , *Οι Απαρχές και οι προϋποθέσεις του Filioque...*, Ιερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1992

Πελεκανίδης Στυλιανός, Χατζηδάκης Μανόλης, *Βυζαντινή Τέχνη στην Ελλάδα*, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 1992

Προβατάκη Θωμά: «Το Άγιον Πνεύμα εις την Ορθόδοξον ζωγραφικήν», Θεσσαλονίκη 1971

Χατζηφώτη Ιωάννου Μ, *Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου Με Θέμα ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΠΝΕΥΜΑ, Το Άγιον Πνεύμα στη μεταβυζαντινή και τη λαϊκή τέχνη, (11-14 Νοεμβρίου 1991)*, Ιερά Μητρόπολη Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1992

Χατζηφώτη: *Δέντρο αγλαόκαρπο-Νέα Μελετήματα για τη ζωή και το έργο του Φώτη Κόντογλου*, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1987.